

«İSTİKLÂL MAHKEMELERİ»

Prof. Dr. Öztekin TOSUN

İstiklâl Mahkemeleri;

Bilgi Yayınları dizisinde 1975 Eylül'ünde yayınlanmış bir tarih tezi olduğu anlaşılmaktadır. Yazarı Ergun Aybars'tır. 272 sahifedir.

Kitap bir Önsöz ve Girişten sonra beş bölümden meydana gelmektedir. Ayrıca bazı ekler, haritalar ve çizelgelerle tamamlanmıştır. Kitabın önsözünde istiklâl mahkemelerinin 1920-1923 döneminin bu birinci kitapta yer aldığı, ikinci bir kitapta da 1923-1927 yılları arasındaki mahkemeler üzerinde durulacağı bildirilmiştir.

Önsöz ve Giriş kısımları, birlikte alındıklarında bir Giriş niteliğinde olmaktadır. Her ikisi birarada gözönünde tutulduklarında, kitabın plânının ne olduğu, rastlanan zorluklar, daha fazla hangi kaynaklar üzerinde durulduğu gibi Giriş'te yer alması gerektiğini bildiğimiz bilgilerin verildiğini görmekteyiz.

Birinci bölümde herhalde Mondros Mütarekesinin uygulanışı ve sonuçları başlığı altında Osmanlı devletinin o zamanki durumu üzerinde bilgi verilmektedir; fakat yazar, bu bölüm için genel bir başlık vermiş midir, yoksa başlıksız olarak birbirine yakın konuları alt alta mı dizmiştir, bu nokta tam anlaşılamamaktadır. Herhalde bölümlerin bir ortak başlığı olmak ve içinde de alt ayırımlar gösterilmek gerekliydi.

Bölüm II'de ortak başlık «Hiyaneti Vataniye Kanunu» olmalıydı, fakat yazar burada da bu konu ilgili açıklamaları bir tek ortak başlık koymak zahmetini ihtiyar etmeden yapmak yolundan vazgeçmemiştir.

Bölüm III'de yine ortak başlık koymadan İstiklâl Mahkemelerinin üzerinde durulmuştur. İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu, sebebi, bu konudaki Firariler hakkında kanun üzerinde burada durulmuş, mahkemelerin bölgeleri ve üyelerinin seçimi hakkında bilgi verilmiştir.

Bölüm IV'de nihayet bir ortak başlık bulunduğu söylenebilir; söylenebilir demekteyiz; söylenmelidir diyemiyoruz; nedeni de bu

bölümde Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri (sh. 75) demekle yetinilmemesi, 132. sayfede Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerinin kaldırılışı adı ile bir başka başlık atılışdır. Kanımca, bu son başlık, alt ayırımlar gibi örneğin bir (9) numara alsaydı, Bölüme bir ortak başlık verildiği kabul edilebilirdi.

Bölüm V'de İkinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri üzerinde durulduğu anlaşılmıştır; fakat burada da yazar böyle bir ortak başlık vermek gereğini yerine getirmemiştir. Halbuki pekâlâ böyle yapabilir, ondan sonra da bunların kuruluşu, kaldırılışı, yeniden kuruluşu hakkındaki açıklamalarını alt ayırımlar halinde sunabilirdi. Yazar nedense, ortak başlık vermediği gibi, alt ayırımları da istediği zaman numaralandırmış, istediği zaman bu zahmete katlanmamıştır. Halbuki böyle yapsaydı, eserin iskeleti daha iyi belirlenebilirdi.

Yazar bu bölümün sonunda «İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili görüşler ve sonuçlar» başlığı altında bazı açıklamalar yapmıştır. Kanımızca, bu açıklamalar bu kitabın ayrı bir bölümü biçiminde belirmeliydi. Nasıl başta bir Giriş kısmı varsa ve bu kısım bölümlerden ayrı tutulmuş ise, bu sonuç kısmı varsa ve bu kısım bölümlerden ayrı tutulmuş ise, bu sonuç kısmı da Bölüm V'in bir parçası değil, bütün bölümlere ortak, ayrı bir Sonuç olarak belirmeliydi.

Kaynaklar «Gazeteler, Dergiler ve Bibliyografya» olarak ayrılmıştır. Bu bibliyografya sözcüğünün kitap ve makaleler biçiminde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kitabın içinde, İstiklâl Mahkemelerinin Fransız İhtilâl Mahkemeleri örnek tutularak kurulduğu gösterildiğine (örneğin, sh. 26, 44, 67/228), Olağanüstü rejimlerden söz edilirken İngiltere'deki Martial Law'a değinildiğine (sh. 43), bunların Çekalar gibi olmadığı (sh. 227), Fransız ve Sovyet ihtilâlindeki mahkemeler gibi olmadığı (sh. 229) ileri sürüldüğüne göre, karşılaştırmanın yerinde olup olmadığını anlamamız için, bu mahkemeler hakkında doğru açıklamalara yer verecek kitap veya makalelere de bibliyografyada rastlayabilmemiz gerekirdi. Başka bir deyişle, yazar, karşılaştırma yaptığı bu mahkemeleri bize daha derli toplu ve derinliğine anlatacak yazılardan faydalansaydı, herhalde hem bize daha fazla bir fikir verebilir, hem de karşılaştırmalarını daha isabetli yapabilirdi. Örneğin sık sık bu istiklâl mahkemelerinin terör mahkemeleri olmadığını ileri sürerken, terör mahkemesi ile ne anladığını biz daha iyi anlamak olanağını belki daha iyi bulabilecektik.

1975 yılında basıldığı zaman kitabı okuduğumuzda daha sonra bir cildin daha yayınlanacağı hakkındaki açıklamaya dayanarak (kitap, sh. 11). İkinci cildi de okuduktan sonra bir yazı yazmayı düşünmüştük; fakat 1978 yılına kadar bu ikinci cilt bizim elimize geç-

mediği için incelememizi birinci cilt çerçevesinde yapmak durumunda kaldık. Anlaşıldığına göre, bu ciltte 1920-1923 yılları arasındaki mahkemeler üzerinde durulmuşken, ikinci ciltte 1923-1927 mahkemeleri üzerinde durulacaktı. Okuyabildiğimiz kadarı ile yetinerek ortaya çıkan bazı gerçeklere işaret etmek istiyoruz.

1 — İstiklâl Mahkemelerinin Kuruluş Nedenleri :

a) Askeri Kuvvetlerin Düzeni :

İstiklâl Mahkemelerinin kuruluş nedeni, asker kaçakları sorununu çözmek olmuştur. Bu bakımdan, bunlar ordunun sıkı düzenini sağlamaya yönelik Askeri Mahkemeler olmuşlardır. Asker kaçakları düzenli bir ordu için büyük tehlikeydi. Askeri Mahkemelerin kuruluş nedenleri bu mahkemeler için de vardı. Bu mahkemeler, hatta, düzenli bir ordunun kurulması amacını gütmüşlerdi (sh. 11, 26).

Amaç böyle belirlenince, İstiklâl Mahkemelerinin gezici mahkemeler olması da kolay anlaşılmaktadır. Gezicilik niteliği, orduyu izlemek zorunda kalan bu mahkemelerin ağır basan bir niteliği olmuştur. Ama, zannımca, sonradan bu mahkemeler birliklerle bağlı olmadan gerekli yerlerde kurulmuşlar, böylece zaman kazanmak gibi bir faydayı da sağlamaya çalışmışlardır (sh. 14). Kanımca, suçun işlendiği yerde cezalandırmanın faydaları (orada sükunu sağlamak, oradakilerin gözünü korkutmak, ibret etkisini gerçekleştirmek gibi) bu sayede elde edilmek istenmiş olsa gerektir.

b) Ülkenin Düzeni :

Başta İstiklâl Mahkemelerinin asker kaçakları sorununa çare bulmak için kurulduğu görülmekte, fakat daha sonra «milli mücadeleye ve devrime karşı girişilen her suç» için bu mahkemelerin yetkisi kabul edilmek yoluna gidilmektedir. Bütün yetkiler mecliste toplanmıştı. Bu meclis, 38.000 İngiliz, 59.000 Fransız, 17.000 İtalyan, 90.000 Yunan askerine ve Fransız bölgesinde 10.000 Ermeni, Karadeniz bölgesinde 20-25 bin Rum askerine karşı ülkeyi savunmak zorunda kalmıştı. Bu yüzden, kendisine karşı suçları da bu savunmayı zayıflayıcı görmesi doğaldır.

2 — İstiklâl Mahkemelerinin Kuruluş Biçimi :

İstiklâl Mahkemelerinin toplu mahkemeler olduğu anlaşılmaktadır. Önceleri üç üyeden, sonra dört üyeden kurulduklarına işaret edilmiştir (sh. 14). Mahkeme üyelerinin Büyük Millet Meclisi ta-

rafından seçildiği görülmektedir (sh. 70-74); üyelerin askerlerden oluşmasının şart olmadığını zannetmekteyiz, bu konudaki listede üyelerin askerlik ünvanlarına işaret edilmediği, fakat hangi bölgenin milletvekili olduklarının gösterildiği görülmektedir. Demek ki, bu mahkemeler meclis üyelerinden kurulmuşlardır (sh. 64). Herhalde hukukçu olmaları koşulu da olmasa gerekti; çünkü, bu kanunun son aldığı biçim üzerinde tartışılırken, mahkeme üyelerinden kanun bilir kişilerden kurulması gereği üzerinde de durulmuş, bu yüzden meclis dışından üye seçilmesi de istenmişti (sh. 179); fakat meclis dışından kişilerin seçilmesi isteği yasalaşamamıştır.

1922 değişikliği sırasında İstiklâl Mahkemesi üyelerinin her altı ayda bir meclis içinden seçilmesi, böylece üyeliğin altı ay ile sınırlandırılması kabul olunmuştu (m. 7). Böylece üyelerin değişmesi yöntemi getirilmiştir.

3 — İstiklâl Mahkemelerinin Madde Bakımından Yetkisi :

İstiklâl Mahkemelerinin hangi işlere bakacağı saptanırken, ordu komutanlarının yetkilerinden olmak korkusuna kapıldıklarına değinilmiştir (sh. 71). Anlaşıldığına göre, Askerî Mahkemeler aracı ile bazı suçları cezalandırma yetkisi olan komutanlar, bu yetkilerinin kısıtlanmasına karşı çıkmış olsalar gerektir. Bu yüzden, «Firariler hakkında kanun» başlığını taşıyan 1920 tarihli İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nun 1. maddesinde değişiklik yapıldı (Kanunun metni için, bk. sh. 65-66).

Bu değişiklik gereğince «Komutanların meratib-i askeriye arasında itaat ve inzibat te'minine ma'tuf hukuk ve salahiyetleri mahfuz kalmak üzere» denmekle, komutanların endişesi ortadan kaldırılmış oldu. Böylece Askerî Mahkemeler yetkilerinden hiçbir şey kaybetmemiş oldular.

Öte yandan, Adli Mahkeme diyebileceğimiz bidayet mahkemelerindeki işlerin de onlarda kalması kabul edildi. Yasada, «Elyevm bidayet mahakiminde derdest-i rüyet bulunan mevat İstiklâl Mahakimine devredilmeyip bidayet mahkemeleri tarafından intaç edilecektir» hükmünün anlamı buydu.

Bunun dışında kalan hangi suçların ve suçluların İstiklâl Mahkemelerinde muhakeme olunacakları şöyle belirlenmişti :

«...İstihlâs ve istiklâl-i vatan ve hilâfet için mücadele eden Büyük Millet Meclisinin âmal ve mekasidine münafi olarak düşman maksat ve menfaatini terviç yollu teşvikat ve tahrikat ve ifsadatta bulunanlar ve memleketin kuva-yı maddiye ve manevisini her ne suretle olursa olsun kesr-i tenkise say edenler ve düşman hesabına askeri ve siyasi casusluk edenlerle 29 Nisan 1336 (1920) tarihli Hiya-

net-i Vataniye Kanunu'nun muhtevi olduğu mevaddan dolayı maznun-u aleyh bulunanların muhakeme ve tenfiz-i hüküm salahiyeti İstiklâl Mahkemeleri teşekkül eden mıntikalarda mehakimi mezkûreye verilmiştir. Yazar, bu değişikliğe bakarak, «böylece bu mahkemelerin bakamıyacağı dava konusu kalmadı» hükmüne varmaktadır. (Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun metni kitapta 47. sahifede yer almıştır.)

26 Eylül'den önceki 11 Eylül tarihli esas metinde ise bu mahkemelerin bakacağı suçlar şöyle gösterilmişti :

«Muvazzaf ve gönlü ile hizmet-i askeriyyeye dahil olup da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firarı derdest ve sevkinde tekâsül gösterenler ve firarileri ihfa ve ilbas edenler hakkında mülki ve askeri kavaninde mevcut olan ahkâm ve incelicap diğer gûna mukarrerat-ı cezaiyyeyi müstekillen hüküm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep İstiklâl Mahkemeleri teşkil olunmuştur.»

31 Temmuz 1922 tarihli bir yasa ile bu kanunlar ilga edilmiş ve yerine 31 Temmuz 1922 tarihli «İstiklâl Mehakimi Kanunu» konmuştur. Yeni yasa ile bu mahkemelerin yetkilerinin kısıtlanması ve Mustafa Kemal'in artan otoritesinin sınırlanması düşünülmüştür (Kitap, sh. 180).

Bu yasada İstiklâl Mahkemelerinin baktığı işlere daha da başka işlerin eklendiği görülmektedir, fakat buna karşılık, Büyük Millet Meclisinin gerekli gördüğünde bu suçların sayısını azaltabileceği hakkında bir madde de eklenmiştir (m. 4).

4 — İstiklâl Mahkemelerinin Yer Bakımından Yetkisi :

Yasanın 3. maddesine göre, bu mahkemelerin sayısını ve bölgelerini B.M.M. saptamaktaydı. Mecliste başta 14 bölgede kurulmaları kabul edildi (bu konuda, sh. 69), fakat sonra bu sayı 8'e indirildi. Bunlar :

Ankara Mahkemesi (Ankara, Yozgat, Çorum)

Eskişehir Mahkemesi (Eskişehir, Bilecik, Kütahya)

Konya Mahkemesi (Konya, Afyonkarahisar)

Isparta Mahkemesi (Isparta, Antalya, Denizli, Muğla, Aydın)

Sivas Mahkemesi (Sivas, Canik, Amasya, Tokat)

Kastamonu Mahkemesi (Kastamonu, Bolu)

Pozantı Mahkemesi, Diyarbakır Mahkemesi olarak gösterilmiştir (sh. 69 ve 73).

Mahkemenin bulunduğu yerde mi, yoksa suçun işlendiği yerde mi yargılama yapılacağı sorununun suçun işlendiği yerde yapılacağı biçiminde cevaplandırıldığı kitapta (sh. 46) belirtilmektedir.

5 — İstiklâl Mahkemelerinde Savcılarının Durumu :

1920 tarihli «Firariler hakkında Kanun» savcılardan hiç söz etmemektedir. Yazar, savcılarının da mahkemelerde görev aldıklarını belirtmiştir (sh. 14), ama bu konuda yasada hiç bir açıklık bulunmamaktadır. 1922 tarihli İstiklâl Mahkemi Kanununda savcılardan söz edilmektedir (m. 6, 8, 9). Yazar, mahkemelerin yetkilerinin kısıtlandığına, buna karşılık savcılarının yetkilerinin genişletildiğine işaret etmektedir (sh. 183).

Gerçekten, daha önce İstiklâl Mahkemesi kararları kesin idi; istediğini tutuklayabilir, buna karşı hiç bir şey yapılamazdı; bu yasa ile tutuklama yapmak için savcının görüşü isteniyordu; salıverme için de durum buydu (m. 8/2). Eski yasada kararların savcı tarafından yerine getirilmesinin emredileceği belirtilmiş değildi; nihayet eski yasada davanın savcı tarafından açılması konusunda bir hüküm de yoktu; yenisinde bu da vardır (m. 8/1).

6 — İstiklâl Mahkemelerinde Yargılama :

Yazar İstiklâl Mahkemelerinin delil olmadan karara varabileceklerini ileri sürmüştür (sh. 14); bu olanaksızdır. Her karar için delil aranması gerekir. Ama bu bazan yasal delil olur, yasada gösterilmesi gerekir; bazan vicdanî delil olur. Ceza Mahkemelerinde vicdanî delil yöntemi geçerlidir. Zaten yazarın da vicdanî delilden söz ettiğini görmekteyiz. Mahkemelerin halka açık çalıştığı belirtilmiştir (sh. 227).

1920 yasası kararların kesin olduğunu söylemişti (m. 4). 1922 yasası ise idam kararlarının meclisçe tasdikini aramış, öteki kararlar kesindir demiştir (m. 5). Böyle demekle birlikte savcının itiraz hakkı olduğu, itiraz üzerine B.M.M.'nin karar vereceği açıklanmıştır (m. 6). Hatta meclisin idam konusunda tasdik aranmaksızın infaz edilmesine karar verebileceği bile belirtilmiştir. Bütün bu hükümler, idam kararlarında meclise son sözü bırakma yolunda değişikliklerdir.

Sonuç :

Kitap, İstiklâl Mahkemeleri üzerinde bilgi sahibi olmak isteyenler için iyi bir kaynak olabilecektir. Hukuk tarafı zayıf ve bazan yanlış olmakla birlikte, belge niteliğinde kabul edilmelidir. İkinci cildin de yayınlanmasını beklemekteyiz.